

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Економічний факультет

Кафедра глобальної економіки
УДК: 339.5:338.43.02(072)

“МІЖНАРОДНИЙ АГРАРНИЙ БІЗНЕС”

**Методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОПП «Міжнародна економіка» зі спеціальності 051 «Економіка»**

Київ – 2024

УДК: 339.5:338.43.02(072)

Методичні рекомендації містять програму дисципліни «Міжнародний аграрний бізнес», тематичний план, короткий анотований зміст лекційного матеріалу, питання для самоперевірки, критерії оцінювання знань студентів, та список рекомендованої літератури.

Методичні рекомендації для самостійного вивчення дисципліни «Міжнародний аграрний бізнес» розроблені з метою навчити студентів професійних компетентностей, засвоєння теоретичних знань і набуття практичних навичок у питаннях розвитку міжнародного аграрного бізнесу, закономірностях розміщення продуктивних сил аграрної сфери, їх регіональної спеціалізації, а також виявлення особливостей ведення аграрного бізнесу в різних країнах світу та вивчення досвіду розвитку інноваційних форм бізнесу в аграрному секторі міжнародної економіки в умовах економічної глобалізації.

Рекомендовано Вченою Радою Економічного факультету НУБіП України (протокол № 4 від 18 жовтня 2024 р.).

Укладачі: доктор економічних наук, професор **Діброва А.Д.**, кандидат економічних наук, доцент **Герасименко Н.А.**

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва ННІ неперервної освіти і туризму Національного університету біоресурсів і природокористування України **О.В. Жемойда**

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри глобальної економіки, Національного університету біоресурсів і природокористування України, гарант ОПП «Міжнародна економіка» зі спеціальності 051 «Економіка» **О.В. Кірейцева.**

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тематичний план дисципліни.....	5
Анотований зміст лекцій.....	7
Критерії оцінювання знань студентів.....	24
Тематика самостійних робіт.....	25
Список рекомендованої літератури.....	26

ПЕРЕДМОВА

«Міжнародний аграрний бізнес» як навчальна дисципліна дає можливість сформувати у здобувачів вищої освіти систему знань щодо передумов формування міжнародного агробізнесу та його місце в системі економічних відносин; системи управління та регулювання міжнародного бізнесу; рівнів конкурентоспроможності та методики її оцінки в аграрному бізнесі; основних принципів ефективного ведення міжнародного агробізнесу; оцінки стану світового агропродовольчого ринку та місце на ньому України; особливостей розвитку аграрного бізнесу у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються; сучасних викликів суспільства та їх вплив на розвиток міжнародного аграрного бізнесу.

Вивчення навчальної дисципліни «Міжнародний аграрний бізнес» сприятиме підвищенню рівня загальноєкономічної підготовки фахівців, формуванню у них навичок науково-аналітичного опрацювання проблем аграрного бізнесу з позиції загальнодержавних інтересів, дає можливість опанувати теоретичні підходи до розробки та реалізації комплексу заходів щодо його регулювання.

Компетентності навчальної дисципліни:

інтегральна компетентність (ІК) Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в економічній сфері, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки.

загальні компетентності (ЗК):

ЗК2. Здатність зберігати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільства та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК9. Здатність до адаптації та дій в новій ситуації.

ЗК12. Навички міжособистісної взаємодії

ЗК11. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

фахові (спеціальні) компетентності (СК):

СК1. Здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- на міжнародному рівнях.

СК5. Розуміння особливостей сучасної світової та національної економіки, їх інституційної структури, обґрунтування напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави.

СК13. Здатність проводити економічний аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, оцінку їх конкурентоспроможності.

СК14. Здатність поглиблено аналізувати проблеми і явища в одній або декількох професійних сферах з врахуванням економічних ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.

СК15. Здатність до володіння цілісними системами знань про сутність економічних процесів, що відбуваються на міжнародному аграрному ринку.

Програмні результати навчання навчальної дисципліни:

ПРН13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники.

ПРН15. Демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні.

ПРН16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.

ПРН17. Виконувати міждисциплінарний аналіз соціально-економічних явищ і проблем в одній або декількох професійних сферах з врахуванням ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.

ПРН25. Вміти аналізувати принципи, закономірності розвитку та міжнародний досвід функціонування світового аграрного ринку.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Тематичний план дисципліни розроблено відповідно до положень Болонської декларації, освітньо-професійної програми підготовки фахівців ОС «Бакалавр» у вищій школі України в галузі знань 05 - «Соціальні та поведінкові науки» та з урахуванням «Положення про організацію навчального процесу» в Національному університеті біоресурсів і природокористування України.

Основними організаційними формами вивчення дисципліни „Міжнародний аграрний бізнес” є лекції, семінарські та практичні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота під керівництвом викладача, самостійна робота студентів у вільний від аудиторних занять час та контрольні заходи. Лекційні заняття призначені для теоретичного осмислення та узагальнення основного матеріалу дисципліни. Найбільш складні питання винесено на розгляд і обговорення під час семінарських та практичних занять. Практичні заняття є аудиторними і проводяться у вигляді семінарів або виконанні розрахункових завдань. Метою семінарських і практичних занять є поточна перевірка рівня засвоєння студентами навчального матеріалу з окремих тем дисципліни. Поряд з цим під час деяких семінарських і практичних занять передбачається проведення модульного контролю, тобто перевірка рівня засвоєння навчального матеріалу певного модуля дисципліни. Модульний контроль проводиться у формі модульних тестів.

Самостійна робота студентів є основним засобом опанування навчального матеріалу, засвоєння теоретичних знань, набуття вмінь і практичних навичок у вільний від аудиторних занять час. Передбачає вивчення матеріалів підручників, навчальних та методичних посібників, опрацювання законодавчих та нормативних актів, монографій, статей періодичних видань тощо. У процесі самостійної роботи студенти вивчають теоретичні положення дисципліни, розв’язують практичні завдання, здійснюють самоконтроль своїх знань і вмінь. Самостійна робота складається з підготовки до семінарських та практичних занять, модульного та підсумкового контролю. Навчальний час, відведений для самостійної праці, визначається навчальним планом і залежить від загального обсягу, відведених для вивчення дисципліни „Міжнародний аграрний бізнес”.

Підсумкова форма контролю з вивчення дисципліни: іспит.

Структура програми навчальної дисципліни «Міжнародний аграрний бізнес»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	денна форма						
	тижні	усього	у тому числі				
л			п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8
Модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО АГРОБІЗНЕСУ							
Тема 1. Міжнародний аграрний бізнес в системі економічних відносин		15	4	4			7
Тема 2. Формування системи міжнародного агробізнесу		11	2	2			7
Тема 3. Система управління та регулювання міжнародного агробізнесу		12	2	2			8
Тема 4. Аграрна політика країн світу в регулюванні агробізнесу та продовольча безпека		11	2	2			7
Тема 5. Державна підтримка розвитку агробізнесу та методи її кількісної оцінки		12	2	2			8
Тема 6. Міжнародна конкуренція та конкурентоспроможність в аграрному бізнесі		10	4	4			6
Разом за змістовим модулем 1		75	16	16			43
Модуль 2. Розвиток міжнародного аграрного бізнесу: ринкові, галузеві та регіональні особливості							
Тема 7. Організація міжнародного агробізнесу		16	4	4			8
Тема 8. Світовий агропродовольчий ринок в умовах глобалізації		12	2	2			8
Тема 9. Сучасний стан і основні тенденції розвитку агробізнесу України		12	2	2			8
Тема 10. Агропромисловий бізнес у розвинутих країнах		12	2	2			8
Тема 11. Тенденції і перспективи агробізнесу у країнах, що розвиваються		12	2	2			8
Тема 12. Сучасні виклики суспільства та їх вплив на розвиток міжнародного аграрного бізнесу: Європейський зелений курс		11	2	2			7
Разом за змістовим модулем 2		75	14	14			47
Усього годин		150	30	30			90

АНОТОВАНИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1. МІЖНАРОДНИЙ АГРАРНИЙ БІЗНЕС В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Тема присвячена питанням міжнародного аграрного бізнесу в системі економічних відносин. Перш за все, розглядаються ключові поняття "бізнес" і "підприємництво", їх суть та відмінності. Бізнес визначається як діяльність, спрямована на отримання прибутку через обмін товарів та послуг на ринку. Підприємництво є складовою бізнесу, але більш вузькою категорією, що пов'язана з реалізацією інноваційних рішень та високим рівнем ризику.

Далі пояснюється суть аграрного бізнесу, який охоплює різні ланки аграрного сектору і є комплексом економічних відносин, пов'язаних з виробництвом, переробкою, розподілом та реалізацією сільськогосподарської продукції.

Визначені основні ознаки агробізнесу, зокрема:

- агробізнес здійснюється спеціальним суб'єктом, який спеціалізується на сільськогосподарській діяльності;

- ведення агробізнесу передбачає наявність спеціальних активів (земля, обладнання, водні ресурси тощо);

- його сутність складає господарська (підприємницька) діяльність;

- він виступає складною системою зав'язків у вигляді правовідносин із селекційного винахідництва, виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції до виконання послуг підтримки розвитку села та екологічної безпеки;

- між суб'єктами агробізнесу виникають внутрішні та зовнішні правовідносини;

- агробізнес обов'язково передбачає наявність організаційного (аграрний менеджмент) та матеріально-технічного забезпечення (сільськогосподарська техніка, пально-мастильні матеріали, насіння, добрива тощо);

- відносини агробізнесу регулюються нормами аграрного права.

Особлива увага приділяється міжнародному аграрному бізнесу, який є елементом глобальної економіки, що сприяє міжнародній торгівлі та взаємозалежності між різними країнами, економічними системами, а також орієнтації на постійне вдосконалення виробничих процесів і маркетингових стратегій з метою досягнення максимальної ефективності.

Основними учасниками міжнародного агробізнесу є великі корпорації, транснаціональні компанії, а також малі середні підприємства, що адаптуються до змін у попиті, пропозиції та регулюванні.

Важливість аграрного бізнесу в міжнародних економічних відносинах обумовлюється тим, що продовольча безпека це частина загальної безпеки держави і всі країни прагнуть зберегти та розвивати власне сільське господарство, застосовуючи різноманітні методи підтримки агросектора. При цьому враховуються як економічні, так і політичні аспекти в країні, оскільки наявність продовольчих товарів та їх доступність мають прямий вплив на добробут суспільства.

Крім того, його роль постійно зростає в пошуку нових підходів до розв'язання проблем, пов'язаних з глобальними викликами, включаючи зміну клімату, брак природних ресурсів, економічну кризу та соціально-політичну нестабільність, які негативно впливають на розвиток агросектора в кожній країні.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає різниця між поняттями "бізнес" і "підприємництво"?
2. Які основні принципи підприємницької діяльності?
3. Як законодавство України регулює підприємницьку діяльність?
4. Які основні складові аграрного бізнесу?
5. Які чинники зумовили появу агробізнесу?

6. Які основні відмінності міжнародного бізнесу від національного?
7. Які риси характеризують міжнародний агробізнес?
8. Що включає система економічних відносин у агробізнесі?
9. Які головні причини для виходу компаній на міжнародний ринок?
10. Які можливості для підприємств відкриває інтернаціоналізація бізнесу?

ТЕМА 2. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО АГРОБІЗНЕСУ

Формування системи міжнародного агробізнесу є комплексним процесом, що включає налагодження міждержавних зв'язків, взаємодію великих корпорацій та малих підприємств, а також розвиток інноваційних ланцюгів ставок.

В сучасних умовах глобалізації країни активно інтегруються в міжнародні аграрні ринки, що вимагають від них не тільки забезпечення продовольчої безпеки, але й адаптації до глобальних економічних процесів та стандартів якості. Формування міжнародного агробізнесу також забезпечує розвиток інфраструктури, логістики та інвестиційної привабливості, що сприяє ефективному функціонуванню аграрного сектора.

Іншим аспектом є стандартизація продукції та впровадження єдиних правил у сферу безпеки харчових продуктів, екологічних вимог та соціальної відповідальності. Це сприяє зміцненню довіри між країнами-учасниками аграрного ринку та забезпечує стабільність обсягів поставок у міжнародному масштабі. Організації, такі як СОТ та ФАО, здійснюють значущу роль у забезпеченні рівноправного доступу до ресурсів та ринків для всіх членів цих організацій.

Таким чином, формування міжнародної системи агробізнесу забезпечує інноваційний підхід до виробництва, кооперації та регулювання, сприяючи розвитку створенню відкритих ринків та забезпечуючи сталий аграрної галузі.

Систему агробізнесу слід розглядати як найбільш прогресивну і високоефективну форму спільної організації виробництва продовольства, в якій усі його галузі заінтегровані в одній структурно завершеній, збалансованій, технологічно, економічно та організаційно пов'язаній системі, основне завдання якої полягає в максимальному забезпеченні населення продовольчими товарами.

Питання для самоперевірки:

1. Яку роль відіграє сільське господарство в забезпеченні продовольчої безпеки?
2. Які основні етапи розвитку світового сільського господарства?
3. Що таке продовольча безпека і як вона визначається?
4. Які регіони світу мають найбільший внесок у додану вартість сільського господарства?
5. Як точно землеробство сприяє підвищенню ефективності агровиробництва?
6. Які сучасні інформаційні технології застосовуються в сільському господарстві?
7. Що таке ГС-технології і як вони використовуються в агробізнесі?
8. Які переваги надає органічне землеробство у порівнянні з традиційними методами?
9. Як впливають біотехнології на продуктивність сільського господарства?
10. Яку роль відіграє держава у підтримці та регулюванні аграрного сектора?

ТЕМА 3. СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО АГРОБІЗНЕСУ

Тема присвячена системі управління та регулювання міжнародного агробізнесу як критично важливу для забезпечення ефективності функціонування аграрного сектора в сучасних умовах. Вона включає різні механізми, які забезпечують баланс між виробництвом, постачанням і споживанням аграрної продукції, охоплює також такі питання, як контроль за якістю продукції, екологічні норми, умови праці та інші.

Одним із основних завдань системи управління є забезпечення стабільного постачання продовольства, запобігання кризам та підтримка розвитку сільських територій. Це вимагає узгоджених дій як на міжнародному рівні, так і в межах окремих країн. Крім того, використання дотацій, квот, мит і податків має на меті регулювання обсягів виробництва та захист інтересів місцевих виробників.

Ключовими елементами цієї системи є державне регулювання, корпоративне управління та міжнародні угоди, що сприяють координації дій між країнами, особливо через діяльність міжнародних економічних організацій, створених на основі міжнародних угод, з метою уніфікації, регулювання, вироблення спільних рішень у сфері міжнародних економічних відносин.

Розглядаються універсальні й спеціалізовані організації, які впливають на розвиток аграрного сектору, включаючи Організацію Об'єднаних Націй, Світову організацію торгівлі, ОЕСР, ФАО та інші.

Основними напрямками впливу яких на розвиток міжнародного аграрного бізнесу є: нормативне регулювання; підтримка сталого розвитку; фінансова підтримка; обмін інформацією та дослідження; розвиток торгівлі; забезпечення вільного та справедливого доступу до міжнародних ринків для аграрних продуктів; боротьба з глобальними викликами; створення партнерств; захист прав споживачів; сприяння інноваціям; соціальна відповідальність.

Особливу увагу приділено Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН (ФАО), яка активно підтримує аграрні системи різних країн, надаючи технічну, фінансову та інформаційну допомогу. Вона діє як нейтральний форум, а також як джерело знань та інформації. Допомагає країнам, що розвиваються, і країнам в перехідному періоді модернізувати і поліпшити сільське господарство, лісівництво та рибальство.

Спеціальні програми ФАО сприяють країнам готуватися до можливого виникнення кризового стану з продовольством і, у разі необхідності, передбачають надання допомоги. У середньому ФАО одночасно здійснює на місцях близько 1800 заходів.

ФАО працює над підвищенням продовольчої безпеки, захистом рослин та розробкою стратегії сталого розвитку. Важливою є її діяльність в Україні, де організація допомагає у вирішенні проблем, що виникли через війну, включаючи підтримку дрібних фермерів і домогосподарств.

Також розглянуто діяльність інших організацій, таких як Всесвітня продовольча програма ООН, яка надає гуманітарну допомогу та підтримує розвиток продовольчої безпеки. Окрім цього, міжнародні організації, такі як Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку фінансово підтримує проекти в країнах, що розвиваються.

Організація економічного співробітництва та розвитку — міжнародна організація, що об'єднує 37 країн світу, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян і високим індексом людського розвитку і розглядаються як розвинені.

Тема підкреслює важливість система управління щодо забезпечення для всіх користувачів прозорість та доступність інформації. Інноваційні технології, такі як блокчейн і аналітика великих даних, суттєво покращують управлінські процеси, сприяючи підвищенню ефективності та зниженню витрат.

Таким чином, ефективна система управління і регулювання міжнародного агробізнесу є багаторівневою структурою, яка охоплює економічні, соціальні та екологічні аспекти, що вимагають взаємодії між усіма учасниками агробізнесу, а також запорукою його розвитку та стабільності.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке міжнародні економічні організації?
2. Яка роль ФАО у розвитку сільського господарства?
3. Які основні напрями діяльності ФАО?
4. Які міжнародні організації належать до універсальних?

5. Яка головна місія ООН щодо аграрного сектору?
6. Як ФАО підтримує аграрний сектор України?
7. Які функції виконує Всесвітня продовольча програма ООН?
8. Що таке Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку і чим він займається?
9. Як міжнародні організації сприяють боротьбі з голодом?
10. Які виклики стоять перед міжнародним агробізнесом?

ТЕМА 4. АГРАРНА ПОЛІТИКА КРАЇН СВІТУ В РЕГУЛЮВАННІ АГРОБІЗНЕСУ ТА ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА

Тема присвячена аграрній політиці різних країн світу та питанням продовольчої безпеки, яка залежить не тільки від рівня виробництва, але й від політичних, соціальних та економічних факторів, що впливають на доступність продуктів харчування.

Аграрна політика країн світу виконує важливу роль в регулюванні агробізнесу та забезпеченні продовольчої безпеки. Вона включає такі напрямки регулювання як: підтримка аграрного сектору, стандарти якості та безпеки, екологічна політика, навчання та дослідження, тарифи та торгівля, сприяння розвитку сільських територій, політика регулювання власності та використання сільськогосподарської землі, а також доступу до водних ресурсів.

Основні інструменти аграрної політики — це дотації, субсидії, податкові пільги та програми інвестицій в агросектор.

Кожна країна формує аграрну політику з урахуванням своїх економічних, соціальних та екологічних умов.

У розвинених країнах значна увага приділяється високим стандартам якості продукції, екологічній стійкості та соціальній відповідальності агровиробників. У той же час країни, що розвиваються, часто стикаються з проблемами нестачі ресурсів для задоволення потреб населення, тому основна їх увага зосереджена на збільшенні виробництва. Вони також вживають заходи щодо забезпечення стабільного доступу до продукції, включаючи створення стратегічних запасів, розвиток місцевого виробництва та активну участь у міжнародних аграрних угодах.

Ключовим аспектом аграрної політики кожної країни є продовольча безпека.

За визначенням Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), продовольча безпека – це чітко функціонуюча система, яка забезпечує всі прошарки населення продовольством за прийнятими фізіологічними нормами за рахунок власного виробництва та необхідного рівня імпорту тих продуктів, для виробництва яких відсутні внутрішні умови.

Основними аспектами глобального стану продовольчої безпеки вважаються доступ до харчових ресурсів, постійні та нові виклики, зокрема виклики зміни клімату, вплив економічних факторів та роль міжнародної торгівлі, національні і міжнародні програми та ініціативи, спрямовані на поліпшення стану продовольчої безпеки.

Один з найголовніших показників світової продовольчої безпеки – кількість голодуючих осіб у світі, який щорічно досліджує ФАО.

У темі висвітлюються основні принципи агробізнесу, які включають в себе виробництво сільськогосподарської продукції її обробку, збут, постачання на ринок, а також фінансовий менеджмент, аграрну політику і законодавство, співпрацю та партнерство і стійкий розвиток. Далі проводиться їх аналіз та умови регулювання. Крім того, розглядаються різні організаційні форми інтеграції агробізнесу, такі як кооперація, вертикальна та горизонтальна інтеграція, агрохолдинги, і їх вплив на стабільність та розвиток агробізнесу. Зазначається, що інтеграційні процеси допомагають покращити ефективність виробництва, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, а також забезпечують фінансову стабільність.

Останній розділ присвячений аграрній політиці у розвинених країнах, таких як США, Європейський Союз та Китай. Кожна з цих країн використовує власні стратегії для підтримки аграрного сектору, включаючи субсидії, інновації та регулювання торгівлі. Особлива увага приділяється продовольчій безпеці та експортній політиці, що впливає на глобальні ринки сільськогосподарської продукції. Політика здорового протекціонізму по відношенню в першу чергу до фермерів є невід'ємною складовою внутрішніх політик багатьох держав світу.

Таким чином, аграрна політика країн світу є інструментом для регулювання агробізнесу, сприяючи сталому розвитку сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки на глобальному рівні та вирішенню соціальних проблем.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке продовольча безпека та які фактори впливають на її забезпечення?
2. Які основні виклики стоять перед продовольчою безпекою в світі?
3. Як інтеграція аграрного бізнесу впливає на стабільність сільськогосподарського сектору?
4. Які основні форми інтеграції існують у агробізнесі?
5. Які ключові принципи регулювання агробізнесу в сучасному світі?
6. Як уряди підтримують аграрний сектор у своїх країнах?
7. Які напрямки державної підтримки агробізнесу є найбільш важливими для стійкого розвитку?
8. Яка роль США у глобальній аграрній політиці?
9. Як Європейський Союз підтримує своїх фермерів?
10. Яким чином Китай вирішує питання продовольчої безпеки?

ТЕМА 5 ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ ТА МЕТОДИ ЇЇ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ

Тема присвячена проблемі державної підтримки аграрного бізнесу як ключовому елементу аграрної політики, який має на меті забезпечення конкурентоспроможності, стабільності та сталого розвитку сільського господарства. У ній розглядаються поняття державної підтримки, основні напрями та види в залежності від кваліфікаційної ознаки, а також інструменти її надання та методи її кількісної оцінки.

Державна підтримка трактується як сукупність правових, фінансово-економічних та організаційних заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості та поліпшення умов життя населення.

Серед основних напрямів державної підтримки можна виділити наступні: забезпечення доступності кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників; створення системи страхування ризиків у сільському господарстві; розвиток племінного тваринництва і птахівництва, елітного насінництва; підтримка виробництва продукції тваринництва, закладання багаторічних насаджень і догляд за ними; оновлення основних засобів сільськогосподарських товаровиробників; реалізація заходів щодо підвищення родючості ґрунтів, розвитку сільських територій; надання консультаційної допомоги та інформаційне забезпечення реалізації державної аграрної політики.

Найпоширенішим інструментом, що використовується для підтримки сільського господарства у світі є субсидії. Вони базуються на трьох основних елементах: 1) це має бути фінансове сприяння (внесок); 2) надається урядом або будь-яким державним органом на території члена СОТ; 3) має становити вигоду.

Окрему увагу приділено державній підтримці в міжнародній торгівлі. Зокрема, обговорюється, як субсидії та інші форми державної допомоги можуть впливати на ринкову конкуренцію, спотворюючи її, але в деяких випадках субсидування може бути суспільно виправданим. Важливим є дотримання міжнародних угод, таких як Угода про

сільське господарство СОТ, яка регулює внутрішню підтримку, експортні субсидії та доступ до ринку.

Далі розглядається класифікація видів внутрішньої державної підтримки за вимогами СОТ. Вони умовно поділені на три групи, або розкладені по різнокольорових скриньках – «зеленій», «синій» і «жовтій».

До «зеленої скриньки» належать заходи, які не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та ціни, отже, не порушують принципів справедливої конкуренції і повинні відповідати двом основним критеріям: підтримка має надаватися через урядові програми, а не за кошти споживачів, і наслідком підтримки не повинно бути надання цінової підтримки виробникам.

Заходи «синьої/блакитної скриньки» спрямовані на обмеження перевиробництва тому в СОТ немає заперечень проти їх здійснення.

Усі інші заходи, які не підпадають під визначення двох вищезазначених категорій, віднесені до «жовтої скриньки» і підлягають скороченню.

Особливу увагу в цій темі приділено механізмам оцінки державної підтримки з використанням економічних, соціальних та екологічних показників.

Нарешті, обговорюються методи кількісної оцінки державної підтримки, які допомагають відслідковувати ефективність використання державних ресурсів шляхом проведення статистичних аналізів, фінансового контролю, аудиту та менеджмент-обліку, які демонструють значний позитивний вплив на ефективність агробізнесу. Актуальним стає застосування сучасних методів аналізу, таких як оцінка ефективності програм з використанням критеріїв стійкості та соціальної відповідальності.

Таким чином, державна підтримка агробізнесу є фактором, що впливає на конкурентоспроможність сільського господарства, а її якісна оцінка базується на комп'ютерній ефективності та доцільності вжитих заходів.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке аграрна політика та яке її значення для розвитку сільського господарства?
2. Які види державної підтримки сільського господарства виділяються в Україні?
3. Яким чином субсидії можуть впливати на конкуренцію на ринку?
4. Що таке «зелена», «синя» та «жовта» скриньки за класифікацією СОТ?
5. Які міжнародні угоди регулюють державну підтримку в аграрному секторі?
6. Які соціальні та економічні ефекти може мати державна підтримка аграрного сектору?
7. Як здійснюється оцінка ефективності державної підтримки агробізнесу?
8. Які показники використовуються для оцінки продуктивності аграрного сектора?
9. Які екологічні аспекти враховуються при оцінці державної підтримки?
10. Які методи кількісної оцінки державної підтримки є найефективнішими?

ТЕМА 6. МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ В АГРАРНОМУ БІЗНЕСІ

Тема присвячена питанням міжнародної конкуренції та конкурентоспроможності в аграрному бізнесі. Спочатку розглядається суть конкуренції та конкурентоспроможності.

Конкуренція визначається як економічне суперництво між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку

Конкурентоспроможність — це сукупність факторів (якісні та цінові параметри продукції, менеджмент, управління фінансовими потоками, інвестиційна та інноваційна складові та інші) завдяки яким забезпечується провідне місце деякого класу об'єктів (товару, підприємства) серед інших подібних йому.

Конкуренція та конкурентоспроможність є базовими для визначення ефективності функціонування аграрного підприємства щодо доцільності випуску й реалізації тієї чи іншої продукції та здатності його створювати товари, які відповідають вимогам ринку. Без конкуренції ринкові відносини практично неможливі.

Конкурентоспроможність підприємства залежить від таких факторів, як якість продукції, інновації та ефективне управління.

Тема також характеризує чинники та рівні конкурентоспроможності як елементи, процеси, явища, які впливають на показник або ряд показників виробничо-господарської діяльності чи соціально-економічного життя суспільства, які зумовлюють зміни відносної і абсолютної величини витрат на виробництво, а в підсумку на статус конкурентоспроможності.

Всі чинники конкурентоспроможності можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні чинники конкурентоспроможності – це сукупність усіх можливостей підприємства, що впливають на собівартість та якість його продукції (технології, ресурси, управління).

Зовнішні чинники конкурентоспроможності не залежать від підприємства. Це сукупність суб'єктів господарювання, економічних, суспільних і природних умов, національних і міждержавних інституціональних структур та інших, що діють у глобальному оточенні та здійснюють вплив або можуть вплинути на функціонування підприємства (ринкові, соціальні та економічні умови, державна політика).

Виділяється чотири основні рівні, на яких базується конкурентоспроможність підприємства.

Перший рівень - зусилля, спрямовані на випуск продукції або надання послуг не піклуючись ні про які сюрпризи для конкурентів і споживачів;

на другому рівні знаходиться прагнення до відповідності продукції підприємства стандартам, які були встановлені конкурентами (ведучих підприємств галузі) щодо використання технічних прийомів, технологій, методів організації виробництва тощо;

на третьому - ігнорування стандартів конкурентів та поступове отримання переваг у галузі. Вони досягають успіху в конкурентній боротьбі, завдяки не стільки функції виробництва, скільки функції управління, якості, ефективності управління і організації виробництва в найширшому сенсі. Такі компанії на багато років випереджають своїх конкурентів;

на четвертому - забезпечення успіхів у конкурентній боротьбі завдяки управлінню. Такі підприємства кидають виклик будь-якому конкуренту по всьому світу в будь-якому аспекті виробництва або управління. Це підприємства світового класу.

Окрему увагу приділено конкурентним перевагам, що досягається за рахунок пропонування споживачам товарів вищої якості або завдяки низьким цінам, або через надання великих вигід, які компенсують високі ціни на товари і послуги тобто позиція на певному ринку, що дозволяє їй долати сили конкурентів та залучати покупців.

Вони поділяються на внутрішні (виробничі, технологічні, кваліфікаційні, організаційні, управлінські, спадкові, економічні та географічні) і зовнішні (конструктивні, якісні, поведінкові, кон'юктурні, сервісні, іміджеві, цінові, збутові та комунікаційні).

Тема також розглядає дві форми особливостей міжнародної конкуренції – багатонаціональну (ринкове суперництво в окремих країнах) і глобальну (боротьба за ринок на світовому рівні) та різні її види (внутрігалузеву, міжгалузеву, монополістичну, олігополію та чисту монополію). Висвітлює питання щодо індексу глобальної конкурентоспроможності. Цей індекс розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), заснованої на зіставленні загальнодоступних статистичних даних і підсумків загального опитування керівників компаній — великого щорічного дослідження, яке проводиться ВЕФ разом з мережею партнерських організацій — провідних дослідницьких інститутів і організацій і детально характеризує конкурентоспроможність 140 економік країн світу за 98-ма індикаторами.

Крім того, значна частина теми характеризує поняття конкурентоспроможності підприємства, продукції, галузі та країни.

Таким чином, міжнародна конкуренція в аграрному бізнесі потребує комплексного підходу, що включає інновації, ефективне управління, адаптацію до змін у світовій економіці та активну участь у міжнародній торгівлі.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке конкуренція та конкурентоспроможність?
2. Які існують чинники конкурентоспроможності підприємства?
3. Чим внутрішні чинники конкурентоспроможності відрізняються від зовнішніх?
4. Що таке конкурентні переваги і як їх досягти?
5. Яка різниця між багатонаціональною та глобальною конкуренцією?
6. Які стратегії можна використовувати для входження на міжнародні ринки?
7. Як оцінюється конкурентоспроможність підприємства?
8. Які основні види конкуренції на міжнародних ринках?
9. Що впливає на конкурентоспроможність агропромислової продукції?
10. Якими шляхами можна підвищити конкурентоспроможність продукції на міжнародному ринку?

ТЕМА. 7 ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО АГРОБІЗНЕСУ

Тема присвячена організаційним формам і структурі міжнародного агробізнесу та особливостям управління в цій сфері.

Організація міжнародного агробізнесу охоплює всі аспекти виробництва, переробки та реалізації агропродовольчої продукції на глобальному ринку. Це комплексний процес, який включає вибір відповідних ринків, управління ланцюгом постачання, аналіз споживчого запиту та відповідність продукції міжнародним стандартам якості. Успішна організація агробізнесу на міжнародному рівні потребує врахування таких факторів, як регуляторні обмеження в різних країнах, торговельні бар'єри, ризики валютного коливання та можливість політичних змін, які можуть вплинути на бізнес.

Важливим аспектом організації міжнародного агробізнесу є використання сучасних технологій для підвищення ефективності управління виробничими та логістичними процесами. Впровадження цифрових рішень, таких як аналітика даних, штучний інтелект та автоматизовані системи керування дозволяють компаніям швидко реагувати на зміни ринкового режиму та забезпечують оптимізацію ресурсів. Наприклад, інтернет-рішення для моніторингу позицій дозволяє підвищити урожайність та якість продукції, а електронні платформи полегшують процес торгівлі та забезпечують прозорість ланцюга постачання.

В темі зазначається, що структура міжнародного аграрного бізнесу може бути складною і включати різноманітні компанії, організації та інституції. Ефективна співпраця та координація між ними є вирішальними для успіху в цій галузі.

Основні складові структури міжнародного аграрного бізнесу включають:

сільськогосподарські підприємства (ферми, які вирощують тварин та плантації, які вирощують рослинні культури) Деякі з цих підприємств можуть бути великими агрохолдингами або міжнародними корпораціями;

промислові підприємства, які займаються виробництвом продуктів на основі сільськогосподарської сировини, таких як продукти харчування, напої, біопаливо, текстиль тощо. Міжнародні компанії можуть мати такі підприємства в різних країнах для оптимізації виробництва та зменшення витрат;

торговельні компанії, які спеціалізуються на торгівлі сільськогосподарською продукцією на міжнародному ринку. Вони можуть використовувати різні канали збуту, включаючи експорт, імпорт, дистрибуцію та роздрібну торгівлю;

логістичні компанії, які виконують функції транспортування, зберігання та постачання продукції від місця виробництва до пунктів продажу. Вони є ключовими аспектами міжнародного аграрного бізнесу.

Фінансові інституції - банки та інші фінансові організації надають кредити, страхування та інші фінансові послуги для підтримки міжнародних операцій в аграрному секторі;

міжнародні організації та агенції, які грають роль у формуванні політики та стандартів в міжнародному аграрному секторі.

Ця структура може змінюватися в залежності від конкретних особливостей кожної компанії чи ринкових умов.

Значна увага в лекції зосереджена на характеристиках організаційних форм аграрного бізнесу, таких як корпорації, агрохолдинги, фермерські господарства та кооперативи.

Зазначено, що одним із важливих аспектів розвитку агропромислового комплексу є кооперація, яка може бути горизонтальною (об'єднання сільськогосподарських підприємств) або вертикальною (співпраця з переробними підприємствами). Вертикальна інтеграція дозволяє фермерам удосконалювати організацію виробництва та ефективніше використовувати ресурси, що дає конкурентні переваги на міжнародних ринках.

Також розглянуто особливості функціонування агрохолдингів в Україні. Вони характеризуються великою концентрацією земельних ресурсів та ефективністю управління. Однак їх діяльність також має слабкі сторони, зокрема зниження соціальної відповідальності та негативний вплив на економічну конкуренцію.

Фермерські господарства та кооперативи мають власні переваги, включаючи гнучкість та локальне залучення ресурсів. Кооперативи об'єднують зусилля виробників, щоб спільно реалізовувати продукцію та отримувати доступ до ринків. Фермерські господарства є важливою частиною агропромислового комплексу, забезпечуючи продовольчу безпеку та підтримку місцевих громад.

В темі наголошено на тому, що організація міжнародного агробізнесу потребує вміння формувати стратегії управління ризиками. Компанії повинні вираховувати загрози, такі як коливання світових цін на сировину, кліматичні ризики, коливання курсів валют та різні нормативні вимоги в імпорті країн. Для зниження ризиків багато міжнародних компаній укладають довгострокові контракти з постачальниками та партнерами, використовують страхування врожаю та фінансові інструменти для захисту від валютних коливань, а також розробляють резервні стратегії на випадок змін у політичному середовищі.

Крім управління ризиками, компанії також стикаються з проблемами стійкості свого бізнесу, що в свою чергу забезпечує відповідність екологічним та соціальним стандартам. Сьогодні зростає попит на продукцію, вироблену відповідно до принципів стійкості, а також на соціально відповідальні методи ведення агробізнесу, що включають захист прав працівників, прозорість бізнесу та відповідне використання природних ресурсів. У цьому контексті компанії повинні адаптувати свою діяльність для дотримання етичних та екологічних норм, враховуючи культурні, економічні та політичні фактори, що також позитивно впливає на їх конкурентоспроможність.

Питання для самоперевірки:

1. Які основні організаційні форми агропромислового виробництва існують?
2. Що таке вертикальна і горизонтальна інтеграція в агропромисловому комплексі?
3. Які переваги дає вертикальна кооперація сільськогосподарським підприємствам?
4. Як функціонують агрохолдинги в Україні?
5. Які сильні та слабкі сторони мають агрохолдинги?
6. Яку роль відіграють кооперативи в агробізнесі?
7. Які основні переваги фермерських господарств перед іншими формами господарювання?
8. Як відрізняються малі, середні та великі фермерські господарства за розмірами та ефективністю?

9. Які міжнародні агробізнесові структури є найбільш ефективними?

10. Які ключові фактори визначають ефективність управління в агробізнесі?

ТЕМА 8. СВІТОВИЙ АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Тема присвячена агропродовольчому ринку в умовах глобалізації, якому притаманний відносно стабільний, але постійно зростаючий попит і пропозиція на сільськогосподарську продукцію, сировину та продовольство з боку всіх учасників ринку.

Зазначається, що світовий агропродовольчий ринок у контексті глобалізації пізнає суттєві зміни, які впливають на виробництво, розподіл і споживання продовольчих товарів по всьому світу. Глобалізація сприяє тісній інтеграції національних ринків, завдяки чому відбувається інтенсифікація міжнародної торгівлі агропродовольчими товарами, а зростаючий попит на продовольство, викликаний збільшенням населення та зміною споживчих звичок, створює нові можливості для агробізнесу.

Країни, які активно розвивають свій аграрний сектор, отримують значні вигоди в умовах глобалізації, однак змушені адаптуватися до високих міжнародних стандартів якості продукції та забезпечення екологічних вимог шляхом оптимізації витрат, підвищення ефективності виробництва та пошуку нових шляхів удосконалення своїх методів ведення бізнесу.

Разом з тим, наслідком інтенсивного розвитку світового агропродовольчого ринку стали деградація родючих ґрунтів, зменшення рівня підземних вод, зростання ризику поширення хвороб сільськогосподарських рослин, зменшення гумусного горизонту, забруднення навколишнього середовища.

Особлива увага в темі приділяється бізнес-плануванню, як важливому інструменту для досягнення цілей підприємства через розробку та обґрунтування ключових аспектів бізнесу, таких як аналіз ринку, виробничих можливостей та фінансових результатів. зокрема в галузях рослинництва та тваринництва, включаючи використання земельних угідь, врожайність та показники продуктивності.

Планування у рослинництві передбачає детальний аналіз земельних ресурсів, структури посівних площ та застосування сучасних методів, таких як програмування врожайності.

У тваринництві планування включає прогнозування продуктивності тварин і птиці, обсягу валової продукції та обчислення потреб у кормах.

Окремий розділ присвячений особливостям ведення фермерського обліку та системи оподаткування. Облік фермерських господарств має специфічні риси, включаючи можливість вибору форми обліку (загальна, спрощена або автоматизована) в залежності від розміру та структури господарства.

Тема також розглядає питання оцінки ефективності агробізнесу, який проводиться за кількома ключовими показниками: рівень інтенсивності виробництва, ефективність витрат, соціальна спрямованість та економічна стабільність. Ці показники дозволяють підприємствам оцінювати свою ефективність та розробляти стратегії для подальшого розвитку.

Значна увага приділяється характеристиці основних чинників, що визначають сучасні тенденції у сфері продовольчої безпеки країн світу, а також проблемі голоду у світі.

До основних чинників віднесено значне збільшення військових конфліктів на планеті; мінливість клімату та екстремальні його прояви; уповільнення темпів зростання світової економіки; економічні кризи а також поширення інфекційних хвороб та пандемій.

Відзначається, що за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), 828 мільйонів людей – або 10 відсотків населення світу – щовечора лягають спати голодними. Більшість із них проживають в порогових країнах і тих, що розвиваються (в Азії, в Південній Африці, в Латинській і Північній Америці та на Близькому Сході). Також в індустріальних країнах нараховується близько 19 млн осіб, котрі голодують.

Це свідчить про те, що саме в основних країнах «зеленої революції» проблему голоду не вдалося розв'язати навіть через збільшення обсягів виробництва продуктів харчування.

Рівень і розвиток голоду на глобальному, регіональному та національному рівнях характеризує Глобальний індекс голоду (GHI) - звіт, який щорічно публікується Welthungerhilfe та Concern Worldwide.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке бізнес-планування в агробізнесі і які його основні етапи?
2. Як планується використання земельних угідь у виробництві продукції рослинництва?
3. Які методи планування врожайності сільськогосподарських культур використовуються в агробізнесі?
4. Які ключові аспекти враховуються при плануванні продуктивності тварин?
5. Які основні показники оцінки ефективності агробізнесу?
6. Що включає в себе фермерський облік і які його особливості?
7. Як фермерські господарства ведуть бухгалтерський облік і подають фінансову звітність?
8. Які форми обліку фермерських господарств існують і в чому їх відмінності?
9. Які існують системи оподаткування для фермерських господарств?
10. Як розраховується продуктивність і планування обсягів реалізації продукції тваринництва?

ТЕМА 9. СУЧАСНИЙ СТАН І ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ

Тема характеризує сучасний стан і основні тенденції розвитку агробізнесу України.

Наголошується на тому, що агробізнес є однією з ключових галузей економіки України, яка забезпечує значний внесок у ВВП країни (біля 10 відсотків), експортну виручку (більше 40 відсотків) та зайнятість населення (майже 14 відсотків).

До повномасштабної війни темпи зростання сільського господарства в Україні були одними з найвищих серед інших секторів (із щорічним зростанням 5-6%), постачала 10 % світового експорту пшениці, понад 14 % кукурудзи і понад 47 % соняшникової олії (перше місце у світі), ріпак і ячмінь (третє та четверте місця відповідно) та іншу продукцію. Торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами приносила Україні щорічно близько 22 млрд. дол. США та становила 41% усього експорту.

Завдяки допомозі партнерів Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10 % міжнародної торгівлі. У 2023 році експортовано 16,1 млн. тонн пшениці до 65 країн, 26,2 млн. тонн кукурудзи до 80 країн і 5,7 млн. тонн соняшникової олії до 130 країн світу.

На розвиток агропромислового комплексу значно впливають державні та міжнародні інвестиційні програми. В останні роки з'явилась тенденція збільшення інвестицій у технологічне оновлення обладнання та впровадження інноваційних агротехнологій, що дозволяє підвищити ефективність виробництва і відповідність до міжнародних стандартів.

У 2023 р. державна аграрна політика була спрямована на посилення стійкості аграрного сектора і подолання наслідків воєнних дій, підтримку експорту вітчизняної агропродукції, адаптацію нормативно-правового поля в аграрній сфері відповідно до норм і правил ЄС. В темі наводяться конкретні приклади надання допомоги аграрному сектору з боку держави, іноземних партнерів та міжнародних організацій.

Значну увагу приділяється питанню земельним ресурсам і рівню їх використання в сільському господарстві України.

Зазначається, що Україна володіє одними з найбільших земельних ресурсів у Європі, займаючи близько 40 млн га сільськогосподарських угідь з особливо родючими

чорноземами. Основними формами землеволодіння є приватна власність, оренда, а також землі державного та комунального користування.

Земельна реформа, яка була розпочата на початку 2000-х і значні зміни в законодавстві, що були прийняті останніми роками, дозволили створити ринок землі та залучити приватні інвестиції в аграрний сектор.

З 1 січня 2024 року почався другий етап ринку землі. Землю тепер можуть купувати не лише фізичні особи, а й компанії, а ліміт землі "в одні руки" зріс із 100 га у сто разів – до 10 тис га.

Незважаючи на високий потенціал, значна частина аграрних земель використовується неефективно або знаходиться у стані занедбаності.

Рівень розорювання земель в державі сягає в середньому 54 відсотки, а у деяких областях - 70 відсотків і більше. Тому важливим залишається питання раціонального використання землі для збереження її родючості.

Розглядаються та аналізуються також питання структури сільськогосподарських підприємств, трудові ресурси та продуктивність в сільському господарстві, розвиток сільських територій.

Аграрну продукцію в Україні виробляють понад 50 тис сільськогосподарських підприємств.

Агробізнес (близько 15 600 сільськогосподарських компаній) контролюють 53,9% (або 18 млн га) орних земель орендуючи землю у сільського населення і забезпечує 54,5% валового внутрішнього сільськогосподарського виробництва України, головним чином спеціалізуючись на виробництві зернових та олійних культур на експорт.

Іншу частку, 46,1% сільськогосподарської продукції, забезпечують різноманітні малі і середні сімейні фермерські господарства і особисті селянські господарства, які обробляють 45,5% землі. Фермерські та особисті селянські господарства разом виробляють 95% картоплі, 85% овочів, 80% фруктів і ягід, близько 75% молока і більше 35% м'яса.

В останні роки агрохолдинги активно впроваджують технології точного землеробства, автоматизації та диджиталізації, що дозволяє їм підвищити продуктивність і зменшити витрати. Фермерські господарства частіше стикаються з нестачею коштів на модернізацію, тому залишаються менш технологічно оснащеними.

Що стосується трудових ресурсів аграрного сектору України, то вони зазнали значних змін за останні десятиліття, зі зменшенням чисельності зайнятих у цій сфері та старінням населення, а продуктивність праці залишається відносно низькою порівняно з країнами Європейського Союзу, що частково пояснюється застарілим обладнанням та технологіями ведення господарства.

В темі наголошено на те, що розвиток сільських територій в Україні включає покращення інфраструктури, доступу до освіти та медичних послуг. Це важливо для підвищення якості життя в сільській місцевості та зменшення міграції. Держава та міжнародні організації ініціюють численні програми для підтримки сільськогосподарських ініціатив, спрямовані на залучення молоді та стимулювання малого бізнесу. Такі заходи допомагають відновити сільську економіку та сприяють зростанню місцевих громад.

Останній розділ теми висвітлює екологізацію ситуації у зонах інтенсивного сільського господарства. Зазначено, що екологізація агробізнесу в Україні стає все більш актуальною темою. Проблеми, такі як високий рівень використання пестицидів, забруднення водних ресурсів та втрата біорізноманіття, вимагають негайного втручання.

В останні роки прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, почали впроваджуватися практики сталого розвитку, включаючи органічне землеробство та використання альтернативних джерел енергії.

Україна входить до ТОП-10 європейських країн за темпами збільшення органічних земель.

Аграрний сектор України є не тільки потенціальним споживачем альтернативних видів енергії, а також володіє значними можливостями, використання біоенергетичного потенціалу, яких дозволить принаймні частково замінити традиційні види енергії альтернативними як на національному, так і на місцевому рівнях споживання. Сьогодні найбільший енергетичний потенціал мають такі види біомаси, як сільськогосподарські залишки (первинні – утворені в полі в процесі збирання врожаю, вторинні – утворені на підприємствах при переробці врожаю, гній тварин) та енергетичні рослини (для отримання твердого біопалива та біогазу). Однак цей потенціал використовується не в повній мірі.

Питання для самоперевірки:

1. Які основні сільськогосподарські культури домінують у світовому виробництві?
2. Які країни є найбільшими виробниками зернових культур?
3. Як змінилися обсяги виробництва олійних культур за останні десятиліття?
4. Які фактори впливають на сучасні тенденції продовольчої безпеки у світі?
5. Як військові конфлікти впливають на продовольчу безпеку?
6. Які регіони найбільше постраждали від голоду за останні роки?
7. Як зміни клімату впливають на світове сільське господарство?
8. Які країни є провідними виробниками м'яса у світі?
9. Які заходи можуть допомогти зменшити проблему голоду у світі?
10. Як пандемія COVID-19 вплинула на глобальну продовольчу безпеку?

ТЕМА 10. АГРОПРОМИСЛОВИЙ БІЗНЕС У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ

В темі проаналізовано особливості аграрного виробництва в окремих розвинених країнах світу, зокрема Нідерландах, США, Канаді, Німеччині та Аргентині.

Огляд сільського господарства цих країн демонструє високу продуктивність та технологічний розвиток галузі, що є ключовою складовою економіки кожної з них. Незважаючи на відносно невелику частку сільського господарства у ВВП розвинених країн, вони займають провідні місця у світовому виробництві та експорті агропродукції.

Нідерланди є світовим лідером у впровадженні інноваційних технологій у сільському господарстві. В країні створено власну «харчову долину». Головною метою запровадження цього проекту стало впровадження інновацій в сільське господарство та харчову промисловість.

Завдяки високій інтенсивності виробництва і продуктивності, країна стала одним із найбільших експортерів агропродукції, зайняла друге місце у світі по експорту продуктів харчування, поступившись лише США.

Незважаючи на невеликі територіальні розміри та досить обмежені земельні ресурси Нідерланди відомі своєю високою врожайністю, яка досягнута завдяки використанню високих технологій, менеджменту й сучасному підходу до процесу виробництва та зберігання продукції. При цьому слід зазначити, що в аграрному секторі Нідерландів зайнято лише 2% працюючого населення.

На сьогоднішній день аграрний сектор США є високоорганізованим виробництвом сільськогосподарської продукції, в якому впроваджено сучасні досягнення науково-технічного прогресу.

В США застосовується «фермерська модель» як пріоритетна модель господарювання в сільському господарстві. Вона має потужну агропромислову базу, спеціалізуючись на виробництві зернових та м'ясної продукції.

Зазначається, що розвиток такої моделі можливий тільки за умов активної підтримки держави, яка обмежує скупку землі великим капіталом і потенційне виведення цієї землі із сільськогосподарського обігу.

Американські фермери більше половини приросту валового сільськогосподарського продукту забезпечують за рахунок впровадження нових технологій, а інше – завдяки збільшенню обсягу ресурсів.

У Канаді сільське господарство є важливою галуззю. Проте лише близько 7 % канадської землі можна обробляти. Інші маргінальні (бідніші) землі використовують для випасу та розведення худоби.

Ефективність канадського сільського господарства є однією з найвищих у світі завдяки розвиненій інфраструктурі, використанню передових технологій та високій доданій вартості продукції. Для аграрного сектора Канади характерний високий рівень товарності, механізації та спеціалізації виробництва.

Країна повністю забезпечує внутрішні потреби в основних видах продукції і є великим експортером пшениці і рослинного масла, другим в світі (після США) експортером продовольчих товарів (11% від вартості експорту - продукція галузі).

Основу сільськогосподарських підприємств складають фермерські господарства. Абсолютна більшість фермерів - власники землі, а переважна частина ферм - високоспеціалізовані підприємства (переважають зернові й тваринницькі з м'ясною і молочною спеціалізацією).

Аграрний сектор Німеччини входить до четвірки найбільших виробників у Європейському Союзі, і вирізняється високим ступенем концентрації та індустріалізації. Водночас країна не задовольняє потреб населення у продовольстві, тому є одним з найбільших імпортерів сільгоспродукції.

В агровиробничій сфері країни зайнято близько 20 % населення. В аграрних відносинах переважають малі родинні ферми з наділами землі до 20 га.

Аргентина, хоча й має сировинну економіку, залишається одним із найбільших виробників сої та кукурудзи у світі. Високий рівень експорту сільськогосподарської продукції допомагає країні утримувати стабільні позиції на світовому ринку, незважаючи на економічні труднощі.

Значна частка агробізнесу в розвинених країнах забезпечується використанням потужної інфраструктури, сучасними логістичними системами та високими стандартами якості.

Країни, такі як США, Канада активно впроваджують програми підтримки сільського господарства, які дозволяють агровиробникам знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність на міжнародному ринку.

Протягом останніх десятиліть у країнах з розвинутою ринковою економікою значно зросла питома вага галузей, що виробляють продукцію найвищого ступеня готовності до споживання, а також тривалого терміну споживання.

Вирішальну роль у системі міжнародного агробізнесу розвинутих країн відіграє така форма його організації, як міжнародні продовольчі компанії (МПК). Основна частина перероблюваного продовольства та значна частина сільськогосподарських продуктів, які надходять на міжнародний ринок, виробляються в межах або під безпосереднім технологічним, фінансовим, організаційним впливом МПК.

Важливими аспектами агропромислового бізнесу в розвинутих країнах є також соціальна відповідальність, етичні практики ведення бізнесу та активна робота над забезпеченням продовольчої безпеки.

Питання для самоперевірки:

1. Яку роль відіграє сільське господарство у економіці Нідерландів?
2. Які інноваційні технології використовують нідерландські фермери?
3. Які основні експортні позиції агропродукції США?
4. Які показники продуктивності сільського господарства Канади?
5. Які нішеві культури вирощують у Канаді?
6. Які особливості агропромислового бізнесу в Німеччині?
7. Як впливають кліматичні умови на сільське господарство Аргентини?
8. Які товари є ключовими для експорту з Аргентини?
9. Як зміна клімату впливає на сільське господарство в розвинених країнах?
10. Які основні переваги вертикальної інтеграції в агробізнесі розвинених країн?

ТЕМА 11. ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ АГРОБІЗНЕСУ У КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Тема присвячена тенденціям і перспективам розвитку агробізнесу в країнах, що розвиваються. До їх складу входять держави з ринковою економікою і низьким рівнем економічного розвитку, такі як Африка, Близький Схід, Південна та Південно-Східна Азія, а також Латинська Америка.

Розглядаються масштаби та структура сільськогосподарського виробництва у продовольчій сфері цих країн, формування агропромислових комплексів та головні проблеми, з якими вони стикаються.

Значну увагу приділено африканським країнам, де сільське господарство є ключовим сектором економіки. У ньому зайнято понад 2/3 економічно активного населення; воно дає близько 40% національного доходу, а в експорті регіону його частка досягає 70 відсотків.

Формування національних агропромислових комплексів в країнах Африки визначається різноманітними факторами, такими як природні ресурси, соціально-економічні умови, технологічний рівень та політичні стратегії.

Попри значні природні ресурси, розвиток агробізнесу обмежений через низьку технологічну базу, нестачу інвестицій і вплив кліматичних змін. тощо. Сільське господарство країн, що розвиваються в Африці, не забезпечує місцеве населення продовольством внаслідок відставання в більшості країн виробництва основних продовольчих культур від темпів зростання населення.

В Африці склалися три основні системи сільського господарства: натуральна, плантаційна і скотарська

На Близькому Сході агробізнес характеризується складними кліматичними умовами та нестачею води і є унікальною сумішшю традиційних і сучасних методів ведення сільського господарства, які утворюють стійку, але гнучку систему.

Високий рівень доходів, значна чисельність середнього класу та зростаючий потік туристів є факторами, котрі формують високий попит на якісну продукцію, зокрема й органічну.

Ключові аспекти, які враховуються при розвитку агробізнесу в країнах Близького Сходу є: ефективне використання водних ресурсів; впровадження сучасних технологій; розвиток сільського туризму; стійке виробництво та органічне сільське господарство; фінансова підтримка та інвестиції; виробництво сільськогосподарських продуктів для експорту; господарсько-правові реформи; ефективне управління ризиками.

Загальний успіх розвитку агробізнесу в країнах Близького Сходу залежить від комплексного підходу, який враховує особливості кожної країни, виклики та можливості, з якими вони стикаються.

У Південній та Південно-Східній Азії природні умови регіону дають можливість, по-перше, займатися землеробством протягом всього року і, по-друге, вирощувати культури, які вегетують протягом року.

Основний акцент робиться на землеробстві, де вирощують переважно рис, каучуконосні рослини та інші тропічні культури.

Важливим аспектом є висока густота населення та брак землі, що змушує країни використовувати інтенсивні методи ведення господарства. У сільському господарстві, частка якого у ВВП складає 22%, працює 60% усієї робочої сили. Рівень агротехніки та врожайності є одним із найнижчих у світі.

Природно-ресурсний потенціал Латинської Америки дуже багатий і різноманітний. Регіон забезпечений земельними, водними і мінеральними ресурсами.

У багатьох країнах існують як великі сільськогосподарські фірми, так і малі ферми, які вирощують продукти для внутрішнього споживання та експорту.

Латиноамериканські країни вирощують понад 6,5% світового виробництва пшениці, майже 15% кукурудзи, до 20% бавовни, понад 60% кави, майже 15% бананів, від 20% до 30% цукру-сирцю, понад 15% м'яса. І в той же час країни регіону, за винятком Аргентини, не забезпечують себе продуктами харчування.

Ринки землі сільськогосподарського призначення країн Латинської Америки є відкритими для іноземних інвестицій, але вони не є повністю ліберальними. У цих країнах встановлено низку обмежень щодо права власності на такі землі, в тому числі для окремих націй.

Загальні виклики для агробізнесу у країнах, що розвиваються є доступ до фінансування та інвестицій, недостатній внутрішній попит на продукти харчування та високий рівень голоду і недоїдання серед населення, що вимагає значних зусиль у вдосконаленні продовольчих політик і підтримці малозабезпечених верств населення.

Питання для самоперевірки:

1. Які основні проблеми розвитку агробізнесу в країнах Африки?
2. Як впливають кліматичні умови на розвиток агробізнесу на Близькому Сході?
3. Що є головними експортними культурами Південної та Південно-Східної Азії?
4. Які форми сільського господарства переважають в африканських країнах?
5. Як держави Близького Сходу інвестують у розвиток аграрного сектору?
6. Які технології використовуються для покращення ефективності агробізнесу у країнах, що розвиваються?
7. Як політика «Нульового голоду» вплинула на сільське господарство Бразилії?
8. Які основні тенденції розвитку агробізнесу в Латинській Америці?
9. Яку роль відіграє державна підтримка в розвитку аграрних секторів країн, що розвиваються?
10. Які виклики стоять перед країнами, що розвиваються, у забезпеченні продовольчої безпеки?

ТЕМА 12. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СУСПІЛЬСТВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО АГРАРНОГО БІЗНЕСУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ КУРС

Тема присвячена сучасним викликам суспільства та їх впливу на розвиток міжнародного аграрного бізнесу. В темі висвітлюються основні види сучасних глобальних викликів, причини їх загострення та вплив на розвиток світового сільського господарства. Розкриваються поняття, суть та особливості урбаністичних процесів, окрему увагу приділено Європейському зеленому курсу (Green Deal). Зазначається, що глобалізація призвела до загострення низки економічних, соціальних та екологічних проблем, таких як дефіцит природних ресурсів, швидка урбанізація та зростаюча нерівність між країнами.

Основними причинами загострення глобальних викликів є:

- низький рівень впровадження ресурсо- й енергозаощаджуючих, екологічно чистих технологій;
- швидка урбанізація населення (поступова зміна місця проживання людського населення із сільської місцевості до міських районів у поєднанні із загальним зростанням і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі), зростання гігантських мегалополісів супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, бурхливою автомобілізацією;
- недбайливе ставлення людини до природи найбільше виявляється в хижацькому вирубуванні лісів, знищенні річок, створенні штучних водойм, забрудненні шкідливими речовинами прісної води;

Ці та інші причини (деградація екосистем, зміни клімату та дефіцит водних ресурсів) ставлять під загрозу продовольчу безпеку. Підкреслюється необхідність пошуку

ефективних методів управління природними ресурсами та впровадження стійких агротехнологій для адаптації до нових умов.

Окремий розділ теми приділено Європейському зеленому курсу (Green Deal), спрямованому на розв'язання кліматичних та екологічних проблем, з якими стикається наразі людство.

Основною метою зеленого курсу є перетворення Європи до 2050 року на перший кліматично-нейтральний континент, тобто місце, де усі викиди парникових газів, спричинені людською діяльністю, поглинатимуться екосистемами та технологіями уловлювання і зберігання вуглецю.

Такі ініціативи зеленого курсу, як стратегія "Від ферми до виделки", мають на меті зменшити екологічний вплив аграрного сектору, стимулювати органічне землеробство та впровадження інноваційних технологій. Зокрема, пропонується удосконалити управління поживними речовинами для покращення якості води та зменшення викидів. Планується значне зменшення використання хімічних пестицидів, добрив і антибіотиків. Стратегія, окрім іншого, передбачає, що імпортовані продукти харчування з третіх країн повинні відповідати екологічним вимогам ЄС.

Європейський зелений курс акцентує також увагу на важливості соціальної відповідальності та забезпеченні справедливих умов для всіх учасників агробізнесу, включаючи фермерів та споживачів. Впровадження принципів стійкості в аграрному бізнесі може сприяти підвищенню продовольчої безпеки та якості життя в сільській місцевості.

Крім того, в темі розглядається вплив карбонових кредитів на скорочення викидів парникових газів.

Карбонові кредити є частиною міжнародних зусиль щодо торгівлі викидами парникових газів. Один карбоновий кредит відповідає одній тонні CO₂, який був зекономлений або видалений з атмосфери. Ці кредити можуть бути продані або використані для компенсації власних викидів, надаючи компаніям та урядам гнучкість у досягненні кліматичних цілей. Механізм карбонових кредитів дозволяє компаніям, які не можуть ефективно зменшити свої власні викиди, інвестувати в проекти зі зниження викидів в інших місцях. Це можуть бути проекти з лісонасадження, відновлювальна енергетика, заходи по підвищенню енергоефективності чи видалення вуглецю з атмосфери. Карбонові кредити створюють економічні стимули для зниження викидів, залучаючи приватний сектор. Через ринкові механізми ціна на карбонові кредити може коливатися, залежно від попиту та пропозиції, а також від політичних рішень у сфері клімату. Це дозволяє компаніям стратегічно підходити до скорочення викидів і планувати свої інвестиції в екологічну стійкість. Однією з основних проблем запровадження такого механізму є можливість "відмивання" викидів, коли компанії купують кредити замість впровадження реальних змін у своїх виробничих процесах. Також існує проблема верифікації та контролю за реальним зниженням викидів.

Питання для самоперевірки:

1. Які основні глобальні виклики стоять перед міжнародним агробізнесом?
2. Як урбанізація впливає на розвиток сільського господарства?
3. Які фактори зумовлюють деградацію природних ресурсів?
4. У чому полягає суть Європейського зеленого курсу (Green Deal)?
5. Як стратегія "Від ферми до виделки" впливає на екологічність агропромислового сектору?
6. Що таке карбонові кредити і як вони використовуються в агробізнесі?
7. Як зміни клімату впливають на агропродовольчі системи?
8. Які заходи вживаються для адаптації агропродовольчих систем до кліматичних змін?
9. Які країни є лідерами в зниженні викидів парникових газів у сільському господарстві?
10. Як міжнародна співпраця сприяє адаптації агропромислових систем до сучасних викликів?

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Методи оцінювання.

- екзамен;
- усне або письмове опитування;
- модульне тестування;
- захист лабораторних та практичних робіт;
- інші види.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти. Оцінювання знань здобувача вищої освіти відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл. 2 чинного «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України»

Таблиця 2

Рейтинг здобувача вищої освіти, бали	Оцінка національна та результати складання	
	екзаменів	заліків
90-100	відмінно	зараховано
74-89	добре	
60-73	задовільно	
0-59	незадовільно	не зараховано

Для визначення рейтингу здобувача вищої освіти із засвоєння дисципліни $R_{\text{дис}}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу здобувача вищої освіти з навчальної роботи $R_{\text{НР}}$ (до 70 балів): $R_{\text{дис}} = R_{\text{НР}} + R_{\text{ат}}$.

ТЕМАТИКА САМОСТІЙНИХ РОБІТ

1. Глобальні процеси та їх вплив на розвиток міжнародного агробізнесу. Система економічних відносин в міжнародному агробізнесі
2. Передумови та умови формування системи міжнародного агробізнесу. Об'єкти і суб'єкти міжнародного агробізнесу. Рівні функціонування агробізнесу
3. Світова торгівля і СОТ. Угода про сільське господарство. Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів СОТ. Угода про субсидії та компенсаційні заходи СОТ. Інструменти впливу СОТ на міжнародну торгівлю продовольством: «жовта», «блакитна» і «зелена» скринька.
4. Аграрна політика в регулюванні агробізнесу, доходів складових його галузей, зайнятості, забезпечення використання природних, сільськогосподарських ресурсів територій і всього економічного потенціалу країн, можливостей і переваг міжнародної співпраці в агропродовольчій сфері
5. Принципи аграрного протекціонізму. Основні підходи до оцінки рівня державної підтримки аграрного сектору економіки
6. Виявлення особливостей міжнародного агропродовольчого сектору економіки та його структури. Оцінювання кон'юнктури міжнародного агропродовольчого ринку. Тенденції розвитку агропродовольчого сектору економіки у міжнародному вимірі
7. Вплив науково-технічної революції на розвиток сільського господарства. Головні напрями і особливості НТП у країнах з рівнем розвитком економіки. Біоінновації. Біоекономіка. Органічне землеробство. Дискусії щодо застосування ГМО. Цифрові інновації: використання даних і технологій для сталих агропродовольчих систем.
8. Розмір і масштаби міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Товарна структура торгівлі основними видами сільськогосподарської продукції і продовольства. Основні напрями експорту та імпорту сільськогосподарської продукції і продовольства. Україна на світових ринках агропродовольства.
9. Матеріально-технічна база сільського господарства. Інфраструктура агропромислового виробництва. Трудові ресурси сільського господарства. Зайнятість і продуктивність праці в сільському господарстві. Розвиток сільських територій.
10. Агропромисловий бізнес у розвинутих країнах. Місце галузі в економіці країн. Соціальна, економічна, виробнича структура. Типи і розміри господарств. Технічний рівень та інтенсивність виробництва. Розвиток кооперації
11. Рівень технічного оснащення, багатокладність і феодальні форми землеволодіння в країнах Латинської Америки. Питання бідності і низької освіченості селянства. Транснаціональні монополії
12. Посилення вимог до галузі тваринництва. Проблема посилення резистентності шкідливих мікроорганізмів від неправильного застосування антибіотиків у вирощуванні тварин і виробництві м'ясопродуктів. Зменшення забруднення повітря. Розвиток енергоефективності та відновлюваних джерел енергії. Розвиток органічного виробництва. Потенційні ризики та загрози для аграрного сектору економіки України.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Barnard F. L., Akridge J. T., Dooley F. J., Foltz J. C. *Agribusiness Management*. 5th Edition. New York: Routledge, 2019. 432 p.
2. Anderson K., Ed. *Global Agricultural Value Chains and Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 300 p.
3. Álvarez A., Escudero A., Fernández J., Gómez-Limón J. A., Garrido A. *The Economics of Agriculture and Natural Resources*. Berlin: Springer, 2021. 380 p.
4. Novak J. L., Pease J. W., Sanders L. D. *Agricultural Policy in the United States: Evolution and Economics*. New York: Routledge, 2020. 320 p.
5. Мельник І., ред. *Міжнародний аграрний бізнес: теорія і практика*. Київ: НУБіП України, 2019. 280 с.
6. Дем'яненко О., ред. *Сучасні тенденції розвитку агробізнесу*. Львів: Видавництво Львівського національного аграрного університету, 2020. 340 с.
7. Ковальчук М., ред. *Агробізнес і міжнародна торгівля*. Харків: ХНАУ, 2021. 290 с.
8. Сокол Т., ред. *Інноваційні технології в агробізнесі*. Одеса: Одеський державний аграрний університет, 2019. 310 с.
9. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO). Офіційний сайт: <https://www.fao.org>.
10. Світова організація торгівлі (WTO). Офіційний сайт: <https://www.wto.org>.
11. Європейська комісія (European Commission). Офіційний сайт: <https://ec.europa.eu>.
12. Директорат з питань сільського господарства та розвитку села: <https://ec.europa.eu/agriculture>.
13. Міністерство сільського господарства США (USDA - United States Department of Agriculture). Офіційний сайт: <https://www.usda.gov>.
14. Міністерство сільського господарства та продовольства Норвегії (Ministry of Agriculture and Food of Norway). Офіційний сайт: <https://www.regjeringen.no/en/dep/lmd>.
15. Міністерство сільського господарства Канади (Agriculture and Agri-Food Canada). Офіційний сайт: <https://www.agr.gc.ca>.
16. Міністерство сільського господарства Великобританії (Department for Environment, Food & Rural Affairs - DEFRA). Офіційний сайт: <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-environment-food-rural-affairs>.
17. Міністерство сільського господарства Німеччини (Federal Ministry of Food and Agriculture). Офіційний сайт: <https://www.bmel.de>.
18. Міністерство сільського господарства Франції (Ministry of Agriculture and Food Sovereignty). Офіційний сайт: <https://agriculture.gouv.fr>.
19. Міністерство сільського господарства Італії (Ministry of Agricultural, Food and Forestry Policies). Офіційний сайт: <https://www.politicheagricole.it>.

Підписано до друку 12.11.24
Ум. друк. арк.1,6
Наклад 100 прим.

Формат 60x84\16
Зам. № 240692

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55